

Recenzja książki:
Piotr Pysz, *Spółeczna gospodarka rynkowa.*
Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej,
Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 202

Wprowadzenie

Piotr Pysz ma w Polsce, a także Republice Federalnej Niemiec, znany i uznany dorobek publikacyjny dotyczący badań nad ordoliberalizmem jako ważnym nurtem w ekonomii niemieckiej XX wieku, a na tym tle rozpoznania istoty społecznej (socjalnej) gospodarki rynkowej (SGR), jako ordoliberalnej koncepcji polityki gospodarczej. Należy przy tym podkreślić, że Piotr Pysz łączy w swojej twórczości naukowo-badawczej studia nad społeczną gospodarką rynkową z analizami dotyczącymi przebiegu transformacji gospodarczej w Polsce i innych byłych krajach realnego socjalizmu, traktując konsekwentnie ideę SGR jako koncepcyjną podstawę dla kształtowania docelowego ładu gospodarczego w tych krajach, a także jako nośnik fundamentalnych wartości etycznych – wolność, sprawiedliwość i odpowiedzialność – właściwych dla gospodarki rynkowej. Recenzowana książka stanowi syntezę jego dotychczasowych studiów i badań nad powyższą problematyką, ugruntowując jego pozycję jako najwybitniejszego – w mojej ocenie – jej znawcę w polskiej myśli ekonomicznej.

Uwagi ogólne

Cel recenzowanej pracy jest sformułowany jasno i dobrze osadzony na tle zarówno obszernej literatury przedmiotu przytoczonej w dysertacji, a dotyczącej istoty ordoliberalizmu jako oryginalnego kierunku w niemieckiej myśli ekonomicznej i powiązanej z nią koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, jak i na tle omawianej w *Przedmowie* i *Wprowadzeniu* tezy wyjściowej. Teza ta brzmi następująco (w skrótowym ujęciu autora recenzji): gospodarka wolnorynkowa oparta na idei *laissez-faire*, socjalizm pojmowany jako sposób gospodarowania, a także model gospodarki kapitalistycznej oparty na idei państwa opiekuńczego czy państwa dobrobytu, okazały się zasadniczo zawodne, jeżeli chodzi o jednoczesną, praktyczną realizację dwóch fundamentalnych idei: efektywności gospodarowania i sprawiedliwości społecznej. Stąd bierze się właśnie deklarowana przez P. Pysza inspiracja zainteresowania koncepcją społecznej gospodarki rynkowej jako stwarzającej podstawy rozwiązania sprzeczności między dwoma powyższymi ideami.

Istotne jest ponadto, że P. Pysz postrzega w kontekście współczesnym, czyli końca XX w. i początku wieku XXI, omawianą koncepcję również jako pewną alternatywę dla keynesizmu i szeroko rozumianej ekonomii neoklasycznej, pojmowanych jako teoretycznych podstaw polityki gospodarczej i kształtowania ładu instytucjonalnego właściwego dla konkurencyjnej gospodarki rynkowej.

Cel pracy (s. 20) został sformułowany następująco: *Porównanie i synteza dorobku naukowego W. Euckena i L. Erharda (jako głównych współtwórców koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR – przyp. B.F) pozwala na zaprezentowanie społecznej gospodarki rynkowej jako ordoliberalnej koncepcji polityki gospodarczej, która mogłaby stanowić model orientacyjny dla polityki gospodarczej... Zrealizowanie tego zadania – przynajmniej w pewnym stopniu – jest ostatecznym celem niniejszej pracy* (s. 20). Cel ten dobrze koresponduje z hipotezą główną pracy, iż *...koncepcje polityki gospodarczej Euckena i Erharda są komplementarne i w wyniku tego ich synteza jest zarówno możliwa, jak i wskazana*; s. 20). Koresponduje on również z hipotezami szczegółowymi. Brzmia one następująco:

- 1) *...dorobek naukowy W. Euckena stwarza konceptualne podstawy polityki kształtowania konkurencyjnego ładu gospodarczego oddziałującego na przebieg procesu gospodarowania w sposób zgodny z neoklasyczną logiką gospodarowania*; hipoteza weryfikowana w rozdziale 2,
- 2) *dorobek naukowy L. Erharda ...stwarza konceptualne podstawy polityki ładu SGR sprzyjającej umocnieniu wolności oraz odpowiedzialności gospodarujących jednostek ludzkich*; hipoteza weryfikowana w rozdziale 3.

Układ ogólny pracy jest bardzo przejrzysty i ściśle podporządkowany zdefiniowanemu celowi i przyjętym hipotezom: głównej i pomocniczym. Czytelny i logiczny jest również układ wewnętrzny poszczególnych rozdziałów. I tak w rozdziale pierwszym Autor identyfikuje podstawowe problemy badawcze ordoliberalnej koncepcji SGR (s. 30-45):

- materialne zadanie gospodarki i wartości społeczne,
- zasady ładu gospodarczego,
- metody i instrumenty polityki gospodarczej,
- podmioty gospodarcze.

Następnie – z małymi odstępstwami – według tego „schematu” analizuje zarówno koncepcję polityki gospodarczej Euckena i Erharda (r. 2 i 3), jak i dokonuje ich oryginalnej analizy porównawczej (r. 4).

Pomimo istnienia już w polskiej myśli ekonomicznej pewnej liczby opracowań monograficznych i przyczynkarskich (artykułów) na temat koncepcji SGR (prace samego P. Pysza, T.T. Kaczmarka, Z. Sadowskiego, E. Mączyńskiej, A. Krawczewskiego – publikacji tego ostatniego Autor nie dostrzegł – i innych) recenzowana praca w tym sensie ma dużą wartość poznawczą, iż w sposób bardzo udokumentowany i zgodny z istotą SGR oraz jej percepcją w niemieckojęzycznym obszarze językowym dowodzi liberalnego rodowodu tej koncepcji. Ukazuje też ona wspólne, a zarazem i odmienne elementy niemieckiego ordoliberalizmu w stosunku do klasycznego (poczynając od A. Smitha a na M. Friedmanie kończąc) liberalizmu anglosaskiego. Jest to szczególnie istotne

w obliczu częstych w piśmiennictwie polskim (np. publikacje J. Winieckiego), a całkowicie błędnych merytorycznie, wypowiedzi utożsamiających w istocie rodowód teoretyczny i instrumentarium realizacyjne SGR i koncepcji państwa opiekuńczego, czy państwa dobrobytu.

Lektura pracy pozwala stwierdzić, że Autor w stopniu wysoce zadowolającym zrealizował cel główny, jak i pozytywnie zweryfikował postawione hipotezy: główną i pomocniczą. Chodzi w szczególności o ukazanie na tle liberalnego (ordoliberalnego) rodowodu koncepcji SGR jako modelu polityki gospodarczej różnic i podobieństw między Euckenem i Erhardem – jako głównymi protagonistami koncepcji – w zakresie polityki kształtowania konkurencyjnego ładu gospodarczego.

Poprzez analizę porównawczą koncepcji SGR z klasyczną myślą liberalną, praca P. Pysza może być uznana za przyczynek do ogólniejszej tezy, iż – po pierwsze – dla realizacji neoklasycznego modelu konkurencyjnej gospodarki rynkowej nieodzowne jest świadome i celowe kształtowanie właściwego dla tego modelu ładu instytucjonalnego i społecznego, czyli konkurencyjnego ładu gospodarczego w ujęciu Euckena i Erharda, czy innych teoretyków SGR. Po drugie, P. Pysz wykazuje przy tym świadomość możliwych ograniczeń, czy potencjalnej krytyki tej tezy. I tak w punkcie 2.2 słusznie uwypukla krytykę dokonaną przez Hayeka, a skierowaną pod adresem Euckena, iż akceptowany (*explicite bądź implicite*) przez ordoliberalów tzw. konstruktywistyczny realizm nie dostrzega faktu, iż również koncepcje polityki gospodarczej kształtują się w wyniku historycznego procesu uczenia się, zgodnie z hayekowską ideą spontanicznego porządku.

Na tle tej wysoce pozytywnej oceny ogólnej recenzowanej monografii P. Pysza sformułować jednak muszą dwie dość istotne uwagi krytyczne:

1. jak na pracę z zakresu historii myśli ekonomicznej za mało jest w niej odniesień, uwag krytycznych czy polemik nawiązujących do zupełnie odmiennych szkół oraz kierunków w teorii ekonomii i polityce gospodarczej. Autor ogranicza się w zasadzie – z bardzo nielicznymi wyjątkami – do porównań w układzie: ordoliberalizm – klasyczna myśl liberalna i związana z nią (szeroko rozumiana) ekonomia neoklasyczna. Tymczasem przedmiot analizy, czyli głównie kształtowanie konkurencyjnego ładu gospodarczego przez państwo w celu realizacji opartego na idei wolności i odpowiedzialności jednostek, jako podmiotów gospodarczych, modelu konkurencyjnej gospodarki rynkowej (zgodnego z neoklasyczną teorią gospodarowania), implikuje – jak się wydaje – paralele i porównania do (w szczególności):
  - ekonomicznej teorii polityki i regulacji publicznej, rozumianych jako elementy składowe neoklasycznej teorii instytucji, czy – w nieco szerszym ujęciu – nowej ekonomii instytucjonalnej;
  - ekonomicznych teorii państwa (np. teorii państwa J. Buchanana);
  - neoklasycznej analizy porównawczej systemów gospodarczych (*comparative economic studies*);
  - współczesnych, nieortodoksyjnych teorii przedsiębiorstwa i konkurencji (w tym zakresie występuje w pracy zaledwie jedno odniesienie, a mianowicie do teorii konkurencji potencjalnej);

- alternatywnych ujęć hipotezy o powszechnej racjonalności mikroekonomicznej (maksymalizacji użyteczności), chociażby w kontekście bardzo ciekawej prezentacji Autora na temat związku między wolnością i odpowiedzialnością jednostek ludzkich w ujęciu Erharda i sformułowaną przez tegoż kategorię „wolności oryginalnej” (pkt 3.4.3).
2. Jako pewien ogólny brak recenzowanej pracy odczuwam to, iż zawarte są w niej stosunkowo skromne odniesienia do poglądów innych współtwórców ordoliberalizmu i koncepcji SGR: Röpkego, Armacka-Müllera, Rüstowa, Böhma i innych, a także do „praktyki realizacyjnej” tej koncepcji w Niemczech; w tym ostatnim zakresie Autor szerzej ujął tylko kwestię „odejścia” od wartości nadrzędnych SGR w polityce wielkiej koalicji SPD – CDU/CSU (koniec lat 60.), kwitując w zasadzie transformację polityki gospodarczej w okresie następnych dekad wieku XX stwierdzeniem o przechodzeniu polityki gospodarczej w Niemczech na pozycje właściwe dla państwa opiekuńczego (s. 132-133). Z drugiej strony podkreślić należy, iż istotną wartością monografii P. Pysza jest to, że głęboko dokumentuje ona niesłuszność dość rozpowszechnionego w polskim piśmiennictwie ekonomicznym poglądu identyfikującego ordoliberalną koncepcję SGR z modelem gospodarowania i polityką ekonomiczną realizowaną od lat 50. w Republice Federalnej Niemiec.

Niezależnie od poczynionych uwag krytycznych (po części mających też charakter polemiczny) chcę wyraźnie podkreślić, iż recenzowana monografia P. Pysza jest dziełem wartościowym, pracą która daje pogłębiony, oparty na wielkiej wiedzy i erudycji Autora, obraz SGR jako ordoliberalnej koncepcji polityki gospodarczej, a kształtowania konkurencyjnego i wolnościowego ładu gospodarczego w szczególności. Po wtóre, na tle polskiej literatury przedmiotu jej wartość polega na tym, iż konsekwentnie ujmuje ona koncepcję SGR jako pewien typ idealny (używając przytoczonej w pracy terminologii Euckena) polityki gospodarczej, nie zaś model funkcjonowania konkurencyjnej gospodarki kapitalistycznej. Autor trafnie rekonstruuje przy tym na przykładzie poglądów Euckena i Erharda ordoliberalny pogląd, że dla realizacji tego modelu niezbędne jest państwo jako świadomy i naturalny arbiter budujący instytucjonalne podstawy konkurencyjnego ładu gospodarczego. Praca ukazuje zarazem, że ów model ujmowany jest przez ordoliberalów (zwłaszcza Erharda) nie tylko neoklasycznie, ale szerzej, czyli z odniesieniami do realiów społeczno-politycznych, do kategorii wolności, odpowiedzialności i sprawiedliwości, a także z uwzględnieniem antropologiczno-socjologicznego wymiaru jednostek ludzkich jako podmiotów gospodarujących. Gdyby P. Pysz w jakimś zakresie uwzględnił sugestie wynikające z pierwszej ze sformułowanych powyżej uwag krytycznych, to pozwoliłoby to uniknąć z kolei pewnej jednostronności w prezentacji i analizie poglądów Euckena i Erharda na kształtowanie zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego. Mam tutaj w szczególności na myśli brak refleksji krytycznej dotyczącej „implementowalności” tych poglądów, w tym zwłaszcza ujmowania państwa w powyższej funkcji jako „neutralnego arbitra”. Perspektywę, jaką nam w tym zakresie daje współczesna ekonomiczna teoria państwa, alternatywne

(w stosunku do normatywnej) teorie regulacji publicznej czy teoria błędów (zawodności) rynku i państwa, a także empiryczna wiedza na ten temat, każe nam co najmniej powątpiewać w pełną neutralność i zarazem racjonalność państwa jako podmiotu odpowiedzialnego za *Ordnungspolitik*¹.

Uwagi szczegółowe

Rozdział 1: Ordoliberalne koncepcje polityki gospodarczej

Rozdział ten determinuje niejako układ analizy zawarty w rozdziałach 2-4, poprzez wspomniane już wyróżnienie czterech głównych elementów, czy też poziomów analizy ordoliberalnej koncepcji polityki gospodarczej. W rozdziale tym P. Pysz wskazuje między innymi na istotę normatywności w definicjach tej polityki proponowanych przez ordoliberalów, normatywności zawierającej się włączeniu tzw. zadania materialnego gospodarki ze stwarzaniem warunków dla urzeczywistnienia się podstawowych wartości społecznych: wolności i sprawiedliwości. Podkreśla też, że w ujęciu ordoliberalnym wartości te mają równie istotne znaczenie co wzrost dobrobytu drogą „ograniczania rzadkości zasobów i dóbr”.

W rozdziale tym (punkt 1.3) objaśniona jest fundamentalna dla ordoliberalizmu różnica między ładem gospodarczym i procesem gospodarczym i odpowiadającymi im politykami (*Ordnungspolitik* i *Prozesspolitik* – przyp. B.F.) wraz ze wskazaniem (punkt 1.4), że istotą ordoliberalnej polityki gospodarczej jest koncentracja na kształtowaniu przez państwo, w sposób świadomy, ale nie woluntarystyczny, zasad ładu gospodarczego, przy pozostawianiu w zasadzie procesu gospodarczego autoregulacji rynkowej.

Rozdział jako całość daje klarowny, ogólny obraz ordoliberalnego ujęcia polityki gospodarczej, zwracając zwłaszcza uwagę na jej normatywny pierwiastek oraz współzależności zachodzące między polityką ładu gospodarczego, realizacją zadania materialnego gospodarki oraz wartościami społecznymi (wolność, odpowiedzialność i sprawiedliwość).

Rozdział 2: Koncepcje polityki gospodarczej W. Euckena

Rozdział jako całość daje jasny wykład poglądu Euckena na materialne zadanie gospodarki i wartości społeczne, zasady konkurencyjnego ładu gospodarczego, metody i instrumenty polityki gospodarczej oraz sposób ujmowania poszczególnych podmiotów gospodarczych (państwo, podmioty rynkowe, jednostki ludzkie). Rozdział ten w sposób udokumentowany ukazuje, że punktem wyjścia refleksji teoretycznej Euckena jest konstatacja odmienności metodologicznych niemieckiej szkoły historycznej i ekonomii neoklasycznej, i na tym

¹ Tym mianem właśnie neoliberalowie określają skrótowo, choć zarazem bardzo trafnie, politykę kształtowania konkurencyjnego ładu gospodarczego, przeciwstawiając ją *Prozesspolitik*, czyli praktycznej instrumentalizacji i realizacji polityki gospodarczej. Często – na przykład w literaturze anglojęzycznej – pojęcia te nie są tłumaczone, ze względu na trudność w znalezieniu słów mających desygnat ściśle odpowiadający *Ordnungspolitik* i *Prozesspolitik*.

tle próba osadzenia teorii neoklasycznej, a ściślej jej ogólnego modelu rynku konkurencyjnego (rozumianego jako pewien „typ idealny” w ujęciu zaczerpniętej przez Euckena od E. Husserla tzw. metody izolującej abstrakcji), w przestrzeni społeczno-kulturalnej, tak aby nadać ekonomii ponownie walor nauki empirycznej i społecznej (społecznie użytecznej).

Rozdział szczegółowo prezentuje też tzw. zasady konstytuujące i regulujące konkurencyjnego ładu gospodarczego, rozpatrując je wszystkie (za Euckenem) nie tylko z punktu widzenia logiki funkcjonowania rynku, ale i nadrzędnej kategorii wolności podmiotów gospodarczych czy jednostek ludzkich. Zwrócono też uwagę na fakt, że zdaniem Euckena bezpośrednie ingerencje państwa w proces gospodarczy za pomocą metod i instrumentów polityki gospodarczej (punkt 2.3) powinny – na zasadzie wyjątku od ogólnej zasady samoregulacji rynkowej procesu gospodarczego – dotyczyć tylko przebiegu koniunktury i spraw socjalnych. Jednakże – jak pokazuje się w rozdziale – ordoliberalna polityka socjalna nie powinna mieć nic wspólnego z polityką typu „bismarcksowskiego”, ale powinna rozwiązywać problemy socjalne *ex ante*, a sprawą podstawową jest ograniczenie bezrobocia. Pysz podkreśla też, że ograniczenie bezrobocia ma zdaniem Euckena ważny wymiar normatywny, gdyż bezrobocie oznacza zmniejszenie rzeczywistego zakresu wolności w gospodarce i społeczeństwie.

Do „mocnych stron” omawianego rozdziału zaliczyć można:

- wykazanie, że koncepcja konkurencyjnego ładu gospodarczego Euckena stanowi ważny wkład do zapoczątkowanej przez W. Lippmana (*The Good Society*, 1937) krytyki klasycznego liberalizmu, a w tym niekonstruktywności tradycyjnego myślenia w kategoriach dychotomii rynek – państwo ujmowanych jako mechanizmy koordynacji i regulacji,
- ukazanie słabości, czy też braku rozwinięcia wielu poglądów Euckena w wymiarze mikroekonomicznym.

Z kolei za „słabą stronę” rozdziału uznaję fakt, że Autor nie pokusił się o szerszą analizę (także w kategoriach współczesnych teorii, o których wspominałem w *Uwagach ogólnych*) kwestii zakładanej przez Euckena roli państwa jako „bezstronnego arbitra” w procesie konstrukcji zasad konstytucyjnych konkurencyjnego ładu gospodarczego.

Rozdział 3: Koncepcja polityki gospodarczej L. Erharda

Układ wewnętrzny rozdziału jest analogiczny jak rozdziału dotyczącego prezentacji i analizy koncepcji Euckena. Autor omawia najpierw dokładnie sposób ujęcia „materialnego zadania gospodarki i wartości społecznych” przez Erharda, zwracając zwłaszcza uwagę na eksponowaną przez niego zależność między dobrobytem materialnym i wolnością, na potrzebę zapewnienia nie tylko formalnej (Eucken), ale i materialnej równości szans jednostek ludzkich w procesie konkurencji rynkowej oraz na wyraźne zróżnicowanie „wolności od czegoś” (co jest w istocie przedmiotem analizy klasycznego liberalizmu) i „wolności do czegoś”. W punkcie 3.2.4 P. Pysz rekonstruuje pogląd Erharda, że dla spełnienia warunku wyrównywania materialnych szans jednostek ludzkich

znaczenie fundamentalne ma upowszechnienie majątku i własności („Majątek dla wszystkich” w ujęciu Erharda), gdyż sprzyja to wzrostowi wolności i odpowiedzialności jednostek drogą zwiększania bezpieczeństwa ekonomicznego pracobiorców.

W opisie zasad ładu SGR w ujęciu Erharda uwypuklona została kwestia pełnego zatrudnienia jako nie tyle celu gospodarowania, ale jednej z zasad ładu społecznego SGR. P. Pysz zwięźle, ale trafnie rekonstruuje też myśl Erharda, że rozwiązywanie problemu bezrobocia powinno mieć miejsce w ramach logiki rynkowego procesu gospodarowania, a nie państwa opiekuńczego, a także że bezrobocie oznacza zmniejszenie zakresu urzeczywistnienia się fundamentalnych wartości SGR: wolności i odpowiedzialności.

W prezentacji poglądów Erharda na sposób pojmowania poszczególnych podmiotów gospodarczych (państwo, podmioty rynkowe, jednostki ludzkie), co jest treścią punktu 3.4, szczególnie istotne jest zwrócenie uwagi na fakt, że nie ogranicza się on do neoklasycznej koncepcji *homo oeconomicus*, ale mówi o „społecznie zorientowanym indywidualiście”. Po drugie, P. Pysz ukazuje różnicę między Erhardem a klasycznymi liberałami, jeśli chodzi o sposób wyznaczania „granic wolności” (ujęcie B.F.) jednostek.

Do „mocnych stron” rozdziału zaliczyć należy:

- dobre wyeksponowanie dużego znaczenia przypisywanego przez Erharda czynnikom antropologiczno-socjologicznym jako podstawom ordoliberalnej koncepcji SGR,
- szeroką prezentację i analizę materialnego wymiaru wolności czy równości szans jednostek ludzkich w procesie konkurencji rynkowej, wraz ze wskazaniem przez Erharda działań temu służących.

Za „słabą stroną” rozdziału uznaję – analogicznie jak w przypadku części pracy poświęconej prezentacji koncepcji Euckena na temat polityki gospodarczej – brak pogłębionej analizy, czy i w jakim zakresie uznać można za realne urzeczywistnienie się niektórych zasad i celów SGR. Chodzi mi zwłaszcza o kwestię wyrównywania materialnych szans jednostek ludzkich drogą realizacji pełnego zatrudnienia oraz upowszechniania majątku i własności. Nasuwa mi się przy tym myśl, że niezależnie od braku specyfikacji konkretnych instrumentów polityki pełnego zatrudnienia, Erhard nie dostrzegął faktu, iż taka polityka może rodzić skutki kontrproduktywne z punktu widzenia tak przez niego eksponowanej wartości społecznej, jaką jest odpowiedzialność jednostek ludzkich.

Rozdział 4: Porównanie i synteza koncepcji polityki gospodarczej W. Euckena i L. Erharda

Część pierwsza rozdziału (pkt 4.1) to porównanie – według schematu zastosowanego w rozdziałach 1 do 3 – koncepcji polityki gospodarczej W. Euckena i L. Erharda. Część ta zawiera między innymi znakomite ukazanie zarówno paraleli myśli Euckena i Erharda do klasycznego liberalizmu, jak i różnic między nimi a neoklasyczną, abstrakcyjną logiką gospodarowania. W szczególności,

P. Pysz ukazuje, że fundamentalna różnica między ordoliberalną koncepcją polityki gospodarczej i SGR a klasycznym liberalizmem dotyczy roli państwa jako podmiotu kształtującego konkurencyjny ład gospodarczy.

Analiza porównawcza przeprowadzona w punkcie 4.1. uzasadnia też, dlaczego można określić Erharda mianem „socjalnego liberała”; chodzi zwłaszcza o jego postulat „dobrobytu dla wszystkich” w ujmowaniu zadania materialnego gospodarki i wartości społecznych urzeczywistnianych dzięki konkurencyjnemu ładowi gospodarczemu. Z kolei analiza porównawcza zawarta w punkcie 4.1.2, a dotycząca zasad ładu gospodarczego (jej synteza zawarta jest w tab. 4.2, s. 146) zasadnie dowodzi, że różnica między Erhardem a Euckenem dotyczy poziomu mikroekonomicznego i – zwłaszcza – poziomu dotyczącego jednostek ludzkich². P. Pysz słusznie podkreśla w szczególności, że w kontekście tendencji do wykluczania jednostek ludzkich jako podmiotów gospodarczych, które współcześnie jest (może być) skutkiem schumpeterowsko rozumianej dynamicznej konkurencji, istotna jest akcentowana przez Erharda potrzeba zrównania nie tylko formalnych (Eucken), ale i materialnych szans jednostek ludzkich w procesie konkurencji rynkowej. Problem ten jest przedmiotem analizy porównawczej przeprowadzonej przez Autora także w punkcie 4.1.3 (*Problemy gospodarcze*), w którym – między innymi – podstawowej obawie Euckena o zagrożenia dla wolności jednostek (w związku z koncentracją władzy ekonomicznej i działalnością państwa) przeciwstawia się obawę Erharda o wykluczenie społeczne jednostek i związane z tym właśnie ograniczenia wolności i odpowiedzialności.

Punkt drugi rozdziału czwartego w sposób podsumowujący i przekonujący zarazem weryfikuje główną hipotezę pracy o komplementarności koncepcji polityki gospodarczej Euckena i Erharda, a także zasadnie ujmuje koncepcję SGR jako syntezę tych koncepcji. W odniesieniu do poziomu jednostek ludzkich ważne jest zwłaszcza podkreślenie, że o ile Eucken ujmuje ich wolność głównie w aspekcie równości szans w ramach konkurencyjnego ładu, to Erhard szeroko ujmuje również aspekty antropologiczno-socjologiczne koncepcji jednostki ludzkiej.

Generalnie można się też zgodzić z Autorem (s. 182-183), że synteza koncepcji polityki gospodarczej Euckena i Erharda polega (głównie) na połączeniu logiki funkcjonowania rynku konkurencyjnego (Eucken) z instrumentarium rozwiązywania istotnych problemów społecznych w sposób zgodny z tą logiką (Erhard), a wspólne korzenie tej syntezy są zawarte w idei „ordo” (s. 183).

Rozdział jako całość zasługuje na wysoką ocenę. Jedyną jego słabą stroną to moim zdaniem brak autorskiego komentarza czy nawet krytyki, dość – o czym jestem przekonany – naiwnego, a w każdym razie mało realistycznego poglądu Erharda, że zawodności rynku mogą być skutecznie przewyżczone (w ramach koncepcji polityki gospodarczej) poprzez upowszechnienie się odpowiedzialnych

² Należy przypomnieć w tym miejscu, że ordoliberalowie wyraźnie odróżniają na ogół – jako poziomy analizy – podmioty gospodarcze i jednostki ludzkie, rozpatrując te ostatnie jako konsumentów czy gospodarstwa domowe, pracobiorców i obywateli.

zachowań podmiotów gospodarczych, świadomie rezygnujących na przykład z przerzucania kosztów zewnętrznych na inne podmioty czy z wykorzystania przewagi informacyjnej w konkurencji rynkowej.

Bogusław Fiedor
Instytut Ekonomii
Uniwersytet Ekonomiczny
we Wrocławiu